

Грабовий О. А.,
аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України

ВПЛИВ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЦИВІЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

INFLUENCE PROCEDURAL OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF GENERAL CIVIL

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів взаємодії матеріального та процесуального права у регулюванні представництва. Значна увага приділена з'ясуванню особливостей та відмінностей процесуальних норм права від процедурних норм матеріального права. Доведено, що норми матеріального і процесуального представництва тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного.

Ключові слова: представництво, матеріальне право, процесуальне право, представництво в цивільному процесі, загальноцивільне представництво.

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов взаимодействия материального и процессуального права в регулировании представительства. Значительное внимание уделено выяснению особенностей и отличий процессуальных норм права от процедурных норм материального права. Доказано, что нормы материального и процессуального представительства тесно связаны между собой и дополняют друг друга.

Ключевые слова: представительство, материальное право, процессуальное право, представительство в гражданском процессе, общегражданское представительство.

The article is connected with the study of separate aspects of procedural and substantive law interaction in the regulation of representation. Emphasis on an attention is given to identification the special aspects and differences procedure rules from substantive rules law. It is proved that the substantive and procedural representations are closely related and complement each other.

Key words: representation, substantive law, procedural law, process, power of attorney, general civil representation.

На сьогодні практичне застосування норм права випереджає наукові дослідження за тією чи іншою проблематикою, оскільки сучасні реалії стають підставами для виникнення правовідносин, правове регулювання яких ще не набуло офіційного закріплення в нормативно-правових актах України. Набуває актуальності використання таких правових норм, які регламентують та одночасно впливають на розвиток подібних правил поведінки (норм) в інших галузях права.

Закріплене Конституцією України право фізичних та юридичних осіб на судовий захист за своєю природою є складним явищем, якому притаманний подвійний характер діалектичної єдності матеріального змісту і процесуальної форми.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що на сучасному етапі в правовій науці не здійснено фундаментальних теоретичних напрацювань з досліджуваної проблематики. У зв'язку з цим часто трапляються випадки неправильного трактування та застосування норм матеріального та процесуального права.

Метою статті є виявлення та дослідження норм процесуального представництва, які в тій чи іншій мірі впливають на загальноцивільне представництво.

Ще на початку ХХ ст. науковцями було встановлено, що матеріальні норми регулюють виникнення, зміну та припинення суспільних відносин, проте процесуальні норми спрямовані на захист та відновлення матеріальних норм у разі виникнення певних відхилень від нормального розвитку суспільних відносин.

Варто зазначити, що матеріальні норми встановлюють права і обов'язки суб'єктів суспільних відно-

син щодо володіння, користування та розпорядження майном та немайновими благами. А під процесуальними нормами слід розуміти норми, які регулюють порядок примусового захисту порушеного або оспорюваного суб'єктивного права юрисдикційним органом [1, с. 149].

Свого часу С.С. Алексєєв зазначив, що процесуальне право «вплотную примыкает к профилирующим, как бы «надстраивается» над ними. Необходимость организации принудительного осуществления норм соответствующих профилирующих отраслей вызывает к жизни процессуальные формы» [2, с. 190].

Процесуальні норми є не чим іншим, як засобом реалізації норм матеріального права. Підтримуючи цю позицію, ряд науковців дійшли висновку, що норми матеріального права як би «присутні» в гіпотезах процесуального права [3, с. 37–38].

Як влучно зазначають А.Т. Боннер, А.М. Васильєв, в парній категорії права і процесу провідне місце все ж таки посідає матеріальне право [4, с. 78–79; 5, с. 20].

Продовжуючи досліджувати вищезазначену теорію, науковці встановили, що норми процесуального права входять в систему матеріального права, а отже, їх варто розглядати як складову матеріального права [6, с. 7–11]. Проте таке співвідношення норм матеріального та процесуального права в межах однієї галузі права суперечить правовій природі норм права.

Мабуть, саме завдяки цій особливості в доктрині радянського права була сформована протилежна теорія, яка розглядала норми процесуального права як незалежні, самостійні норми.

Так, В.А. Рязановський розглядає процесуальне право як самостійну галузь права та звертає увагу на приватний характер цивільного права та публічний характер процесуального права. Науковець зазначив, що для подання позову особі не потрібно володіти цивільними правами, для цього достатньо володіти процесуальною правоздатністю [7, с. 14–15].

Так, свого часу О.В. Іванов писав, що «играя служебную роль, гражданский процесс вместе с тем не становится придатком материального права. Он представляет собой самостоятельное явление правовой жизни, имеет собственные принципы и тенденции развития» [8, с. 47].

У свою чергу, Р.Є. Гукасян наголошував на тому, що під впливом матеріальних правовідносин знаходяться такі елементи процесуальної форми, як склад осіб, які беруть участь у справі; способи захисту порушених чи оскаржуваних суб'єктивних прав громадян або організацій; способи доказування. Всі інші процесуальні правовідносини не є залежними від матеріального права [9, с. 348–353].

Побідну позицію підтримував М.К. Юков, який наголосив на тому, що при дослідженні генетичних зв'язків між цивільним і процесуальним правом необхідно звернути увагу на те, що матеріальні й процесуальні права спрямовані на виконання двох найважливіших завдань: по-перше, вони є основними орієнтирами при системному тлумаченні норм тієї чи іншої галузі права, по-друге, визначають загальні напрями дослідження та вдосконалення структури законодавства цих галузей [10, с. 75].

До питання взаємозв'язку певних аспектів матеріальних та процесуальних норм в різних галузях права звертався ряд дослідників: В.М. Коваль [11, с. 96–100], І.Є. Криницький [12, с. 80–82], М.Л. Ніколенко [1, с. 148–154], О.В. Підлубна [13, с. 237–240], Є.О. Письменський [14, с. 134–144], О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов [15, с. 142], Є.В. Литвинова [16, с. 113–117] та ін.

Залежність матеріального та процесуального представництва яскраво простежується під час вдосконалення процесуального законодавства. Так, проблеми вдосконалення суспільних відносин, що регулюються нормами матеріального права, приводять до проведення судової реформи в Україні, яка не може бути реалізована без одночасної зміни процесуальних норм, що містяться в матеріальному законодавстві.

На наш погляд, норми матеріального і процесуального представництва між собою тісно пов'язані та доповнюють одна одну. Водночас специфіка норм процесуального права полягає в необхідності реалізації правових норм, які регулюють суспільні відносини різних галузей.

Необхідно погодитись з позицією радянського дослідника Н.А. Чечиної, яка зауважує, що включення норм процесуального права в непроцесуальне законодавство є неминучим, адже деякі норми права нерозривно пов'язані з процесуальними правилами, тому зрозуміти їх окремо практично неможливо [17, с. 74].

Норми матеріального права, які регулюють цивільні правовідносини, за своєю природою не можуть самостійно забезпечити правопорядок, адже важливо не лише його проголосити, а й створити відповідний процесуальний механізм реалізації та захисту такого правопорядку. Таким чином, судові рішення безпосередньо впливають на матеріальні правовідносини, які, в свою чергу, зумовлюють виникнення, зміну чи припинення процесуальних правовідносин.

Як влучно зазначають І.В. Решетникова та В.В. Ярков, з метою захисту прав та законних інтересів учасників цивільного обороту та інших правовідносин процесуальне право зобов'язане забезпечити їх найоптимальнішими умовами рівності правових можливостей сторін [18, с. 7].

Ми схилиємось до думки тих дослідників, які наголошують на існуванні норм права, які можуть належати не до однієї, а до декількох галузей права. Отже, норми процесуального представництва, які входять до складу матеріального законодавства, входять і в систему процесуального права, природа яких тільки процесуальна.

Під час захисту цивільних прав та інтересів не лише простежується безпосередній вплив норм матеріального представництва на формування процесуального, але й регламентуються процесуальні правовідносини, які виникають в процесі практичного застосування.

Варто згадати, що норми процесуального права поділяються на загальні, які регулюються тільки процесуальним законодавством, та спеціальні норми, що регулюються нормами матеріального права. Яскравий приклад спеціальних норм процесуального представництва можна прослідкувати на прикладі підстав і порядку припинення договірної представництва (ч. 3 ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)).

В науковій літературі є дискусійним питання щодо правової природи таких норм. Так, на думку одних дослідників, процесуальні норми належать до системи матеріального законодавства, а отже, включені до матеріального права [19, с. 7–11]. На думку інших дослідників, такі норми права необхідно розглядати як елементи структури процесуального права [20, с. 321].

На наш погляд, значна кількість спеціальних процесуальних норм, які регулюють представництво, знаходиться в матеріально-правових нормативних актах, які за своєю природою належать до процесуальних. При цьому спеціальні норми, які містяться в матеріальних нормативно-правових актах, поділяються на деталізуючі, виняткові, а також на ті, які доповнюють загальні правила. Тобто завданням таких норм є не лише конкретизація в застосуванні тієї чи іншої норми процесуального представництва, а й виключення з загального правила їх застосування.

Спеціальні норми процесуального представництва можна проаналізувати і на прикладі добровільного представництва в сімейних правовідносинах. Як зазначено в ч. 1 ст. 1 Сімейного кодексу

України (далі – СК України), цей кодекс визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових та майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Тобто СК України належить до матеріально-правових нормативних актів.

Розглядаючи спеціальні деталізуючі норми процесуального представництва, варто згадати, що, відповідно до ч. 3 ст. 28 СК України, жінка та / або чоловік через поважні причини можуть подати заяву про реєстрацію шлюбу через представника; до ч. 3 ст. 126 СК України, якщо заява про визнання батьківства не може бути подана особисто, вона може бути подана через представника або надіслана поштою, за умови її нотаріального посвідчення. Отже, в нормах СК України законодавцем деталізовано, що у разі поважних причин та особистої неможливості подання заяви можна залучити представника. Водночас заслуговує на увагу й той факт, що законодавцем не роз'яснено, що ж саме необхідно розуміти під фразами «поважні причини» та «особиста неможливість реалізувати свої права та законні інтереси самостійно».

До правовідносин, які доповнюють загальне правило, можна віднести також ч. 2 ст. 34 СК України, яка передбачає, що реєстрація шлюбу через представника не допускається. В іншому ж разі, як передбачено ст. 48 СК України, відсутність нареченого та / або нареченої під час реєстрації шлюбу є підставою для визнання шлюбу неукладеним; ч. 1 ст. 223 СК України, подання заяви про усиновлення через представника не допускається. Але на відміну від передбаченої ч. 1 ст. 38 ЦПК України прямої заборони на участь представника в справах про усиновлення, норми ЦПК України не містять жодних вказівок щодо заборони представника на здійснення захисту прав та законних інтересів, що виникають зі шлюбно-сімейних правовідносин.

У зв'язку з відсутністю чіткого закріплення в нормах СК України та ЦПК України переліку справ, правовідносини в яких здійснюються тільки за особистою участю заявника, в практичному застосуванні трапляються непоодинокі випадки відмови в порушенні провадження по справі, адже такі заяви було подано не особисто, а через уповноваженого представника.

У зв'язку з вирішенням цієї проблеми пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 110 СК України такою нормою: «Подання позовної заяви через представника не допускається». Водночас вважаємо за доцільне внести відповідні зміни й до ЦПК України, які б допомогли уникнути неправильне тлумачення та застосування норм права. Отже, на наш погляд, ЦПК України варто доповнити ст. 41-1 «Повноваження, які здійснюються за виключною участю заявника». В цій статті пропонуємо зазначити вичерпний перелік правовідносин, які заборонено здійснювати через представника.

Якщо виходити з того, що процесуальна форма прямо залежить від матеріально-правових норм, то

варто погодитись з тим, що кожна галузь матеріального права повинна мати свої специфічні процесуальні форми, незалежно від органу, що застосовує норму права, тобто в усіх органах процес повинен бути єдиним [9, с. 348].

Вдосконалення способів та засобів судового захисту дає змогу припустити, що під впливом норм матеріального права розвиваються і норми процесуального законодавства. Як правило, це відбувається у зв'язку з тим, що норми права регулюють матеріальні правовідносини, застосування яких зумовлює корегування та адаптацію процесуальних норм.

Як зазначалось раніше, відсутність впливу норм, що регулюють загальноцивільне представництво, сприяють неправильному тлумаченню та застосуванню норм, які, в свою чергу, регулюють правовідносини процесуального представництва. Внаслідок цього сформовані судові рішення перешкоджають закріпленням Конституцією України гарантіям на захист суб'єктивних прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб.

Дослідження взаємодії, взаємозалежності та взаємообумовленості матеріального та процесуального представництва варто розглядати як складову успішної реалізації суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб.

Аналізуючи цю проблематику, також вважаємо за доцільне розглянути вплив норм процесуального представництва на норми матеріального представництва на прикладі посвідчення повноважень в договірному представництві.

Частина 1 ст. 245 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачає, що форма довіреності повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин. Як правило, на практиці повноваження на здійснення договірного представництва в праві і процесі (ч. 2 ст. 42 ЦПК України) підлягають нотаріальному посвідченню. Водночас норми, які передбачають процедуру нотаріального посвідчення договору доручення, довіреності, регулюються процедурними процесуальними нормами, які закріплені в Законі України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-ХІІ. Перш за все це пояснюється тим, що всі суб'єкти нотаріальних правовідносин мають між собою процесуальні зв'язки. Так, відповідно до Розд. III Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-ХІІ передбачені правила вчинення нотаріальних дій поширюються на всі нотаріальні дії, які вчиняє нотаріус (ст. 34 Закону України «Про нотаріат»). Зокрема, до правил вчинення нотаріальних дій законодавець відносить місце, строк вчинення нотаріальних дій; установлення осіб, які звернулись за вчиненням нотаріальних дій; визначення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб; перевірка цивільної правоздатності, дієздатності юридичних осіб, перевірка повноважень представника фізичної або юридичної особи; встановлення намірів сторін вчинити правочин; перевірка справжності підписів учасників, які мають намір вчинити правочин.

Вищезазначені заходи, які зобов'язаний здійснити нотаріус, необхідно розглядати, як конкретні організаційно-процесуальні правовідносини, які здійснюються з метою реалізації норм матеріального права та які зумовлюють нормотворче формування представництва в цивільному праві.

Як влучно зазначає А.А. Павлушина, процес правоутворення і процес правореалізації представляють собою певну єдність, з якої складається право і яка в цілому утворює юридичний процес, що не охоплюється теорією правореалізації. У цьому сенсі стає зрозумілим, що в межах загальної теорії права повинно бути місце і для теорії правоутворення, яке формується разом із теорією правореалізації в процесуальній частині загальної теорії юридичного процесу [20, с. 216].

Прихильники цього підходу зазначають, що для обслуговування внутрішніх потреб всі галузі матеріального права (адміністративне, трудове, митне, податкове, земельне, лісове, повітряне, транспортне і навіть цивільне та кримінальне) у своєму складі мають відповідні процесуальні (процедурні) норми, які не входять до структури та системи галузевих процесів. Так, на думку Ю.М. Бисаги, в усіх галузях матеріального права існують процесуальні інститути (утворення) чи навіть процесуальні норми, які «входять до складу матеріально-правових інститутів, виконуючи функції процедурного забезпечення останніх» [21, с. 10].

Отже, можна припустити, що генезис діалектичного методу пізнання визначає процесуальні норми, які регулюють представництво, як такі, що наділені власною базою процесуального пізнання. Саме тому процесуальне представництво необхідно розглядати в аспекті самостійних правовідносин, які в тій чи іншій мірі залежать від норм матеріального права.

З іншого боку, правильне тлумачення та застосування норм процесуального права є безспірною гарантією практичної реалізації матеріальних норм. Адже однією з основоположних функцій процесуального права є створення найбільш оптимальних

умов учасникам цивільного обігу для захисту їх прав та законних інтересів на умовах рівності правових можливостей.

Водночас вартий уваги й той факт, що відповідно до правової природи договір доручення та довіреність належать до правочинів, які, в свою чергу, регулюються нормами матеріального права, а отже, мають відповідати вимогам, передбаченим в нормах ЦК України. При цьому необхідно враховувати, що взаємозв'язок та взаємозалежність загальноцивільного та процесуального представництва знаходиться в межах процедурних норм, що регулюють процедуру укладення та посвідчення договору доручення та довіреності з урахуванням вимог щодо основних та специфічних ознак, притаманних цим правочинам. Підтвердження вищезазначеної тези можна побачити на прикладі ч. 2 ст. 58 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-ХІІ, яка передбачає, що строк, на який вчиняється договір доручення, визначається нормами цивільного законодавства України. Аналогічну позицію законодавця можна прослідкувати і в ч. 3 ст. 44 ЦПК України, де зазначено, що підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначаються ст. ст. 248–250 ЦК України.

Отже, вищезазначеними нормами права законодавець наголошує на тісному взаємозв'язку норм матеріального та процесуального представництва, що безпосередньо впливає на їхні формування та розвиток.

Дослідивши цю проблематику, вважаємо, що перспективні дослідження взаємозв'язку представництва в цивільному праві і процесі можна здійснити в контексті аналізу та порівняння норм національного законодавства з нормами міжнародного права та права ЄС. Саме завдяки цим дослідженням можна більш детально вивчити механізм взаємовпливу норм процесуального та матеріального представництва, а також дослідити таке важливе питання, як уніфікації міжнародного права ЄС, які регулюють правовідносини представництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ніколаско Л.М. Матеріальні і процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві / Л.М. Ніколаско // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 148–154.
2. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М.: Юрист, 1995. – 190 с.
3. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / под общ. ред. П.Е. Недбайло, В.М. Горшенева. – М.: Юрид. лит., 1976. – 139 с.
4. Боннер А.Т. Правосубъектность как вид государственной деятельности / А.Т. Боннер // Избранные труды по гражданскому процессу. – СПб.: Изд. Дом СПбГУ, 2005. – С. 78–79.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А.М. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 133 с.
6. Тихомиров Ю.А. О концепции развития административного права и процесса / Ю.А. Тихомиров // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 7–11.
7. Иванов О.В. О связи материального и гражданско-процессуального права / О.В. Иванов // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 51.
8. Рязановский В.А. Единство процесса / В.А. Рязановский. – М.: Городец, 1996. – 325 с.
9. Гукасян Р.Е. Избранные труды / Р.Е. Гукасян // Влияние материально-правовых отношений на форму процесса в исковом производстве. – М., 2008. – С. 348–353.
10. Юков М.К. Связи норм гражданского и процессуального права / М.К. Юков // Вопросы развития и защиты прав граждан. – Калинин, 1977. – С. 75.
11. Коваль В.М. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві: [монографія] / В.М. Коваль. – О.: Юридична література, 2011. – 528 с.

12. Криницький І.Є. Співвідношення матеріальних та процесуальних норм податкового права / І.Є. Криницький // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 80–82.
13. Підлубна О.В. Співвідношення норм цивільного процесуального права і цивільного процесуального правовідношення / О.В. Підлубний // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права з питань правознавства управління та економіки. – 2002. – № 2. – С. 237–240.
14. Письменський Є.О. Кримінальне матеріальне та процесуальне право: стержневі аспекти взаємовідносин / Є.О. Письменський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2010. – № 2. – С. 134–144.
15. Харитонova О.І. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин / О.І. Харитонova, Є.О. Харитонов // Проблеми законності. – 2002. – Вип. 53. – С. 142–149.
16. Литвинова Є.В. Фінансово-процесуальні норми та їх співвідношення з матеріальними нормами фінансового права / Є.В. Литвинова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 113–117.
17. Чечина Н.А. Гражданский кодекс и гражданское процессуальное законодательство / Н.А. Чечина // Правоведение. – 1995. – № 4–5. – С. 73–78.
18. Решетникова И.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И.В. Решетникова, В.В. Янков. – М. ; Екатеринбург, 1999. – 302 с.
19. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РФ / [под ред. Л.А. Окунькова, М.Я. Булошникова, Б.С. Крилова и др.]. – М., Юристь, 2002. – 1005 с.
20. Павлушина А.А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.А. Павлушина. – Самара, 2005. – 459 с.
21. Конституційно-процесуальне право України : [підручник] / [Ю.М. Бисага, В.В. Гомонай, В.І. Чечерський]. – Ужгород : Ліра, 2011. – 360 с.